

УДК 821.162.4“18/19” – 32.02

ХОРВАТСЬКІ МОТИВИ В НОВЕЛІСТИЦІ МАРТИНА КУКУЧІНА

Юлія БІЛАС

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології*

У статті зроблено спробу проаналізувати новелістику Мартіна Кукучіна періоду його перебування на острові Брач, коли в його творчості домінує хорватська тематика. При цьому основну увагу зосереджено на відмінностях між оповіданнями з хорватськими мотивами та ранніми творами письменника.

Ключові слова: новелістика, реалізм, словацька література, хорватські мотиви, хорватизми.

Мартін Кукучін – один із найвизначніших прозаїків словацького реалізму, який більшу частину свого життя провів поза межами Батьківщини, у Хорватії, і в своїх найкращих романах писав саме про хорватський народ. Так склалося, що М.Кукучін не відомий не тільки пересічним хорватам, а й більшості хорватських літературознавців. Його твори про цю південнослов'янську націю здебільшого навіть не перекладені хорватською мовою, хоча хорватські сучасники про М.Кукучіна знали і неодноразово писали про нього в тодішній пресі. Так, 1929 р. у журналі “Письменник” (“Književnik”) вийшла друком стаття Івана Есіга, в якій зазначається: “Мартін Кукучін, земляк найбільшого словацького поета Гведослава, своєю літературною працею чесно заслужив звання “словацького Гоголя” та “словацького класика”. Його романами та новелами словацька проза сягає європейського рівня”¹.

Що стосується Словаччини, то тут творчість М.Кукучіна гідно поцінована. Словацькі критики присвятили йому велику кількість статей, збірників, монографій. І це логічно, оскільки йдеться про класика словацької літератури². М.Кукучін був дуже плідним прозаїком, після себе він залишив велику кількість творів різних як за жанром (нариси, ескізи, новели, оповідання, романи, драми, есе, критичні замітки), так і тематикою (оравська, празька, далматинська, південноамериканська, історична).

На батьківщині письменника інтерес до життя та літературної спадщини М.Кукучіна є однаково інтенсивним як і сорок років тому, так і сьогодні³. Це можна пояснити, мабуть, тим, що його творчість довго вважалася простішою, ніж вона є насправді, тому і сучасні дослідники мають достатню кількість матеріалу для дослідження. Також в ос-

¹ *Esih I.* Kuča na obronku od Martina Kukučina // Književnik (Zahreb). 1929. №2.

² *Čepan O.* Kukučínové epické istoty. Bratislava, 1972; *Noge J.* Martin Kukucín tradicionalista a novátor (život a dielo 1860–1907). Bratislava, 1962; *Martin Kukučín v kritike a spomienkach.* Bratislava, 1957.

³ *Dobrodenková L.* Ženské postavy v Kukučínových poviedkách // Slovenský jazyk a literatúra v škole, 2006; *Šmatlák S.* Martin Kukucín // Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava, 1999.

танні десятиріччя змінилася точка зору на багато літературних явищ, зокрема на реалізм, тому переосмислення потребує більша частина творчого доробку не тільки М.Кукучіна, а й інших словацьких письменників.

У даній статті зроблено спробу визначити деякі риси новелістики М.Кукучіна в 1895–1900 рр., виділити та проаналізувати окремі аспекти, характерні для творчості словацького письменника в окремий період, передовсім відтворення далматинського середовища в його оповіданнях, а також пояснити феномен того, що класик однієї національної літератури свої найкращі твори присвячує іншому народові.

У 1885 р. Матей Бенчур (справжнє ім'я словацького письменника) їде навчатися в Прагу. Після отримання диплому лікаря у 1892 р. молодий спеціаліст прагне повернутися в Словаччину, але через несприятливі політичні умови змушений прийняти пропозицію своїх приятелів лікарювати на острові Брач у Далмації. Рік 1893 знаменував початок нового періоду як у житті, так і в творчості словацького прозаїка.

Він знову живе в подібному до його рідного селі, проблеми якого були для письменника ідейно та художньо ближчі, ніж празькі. На острів Брач М.Кукучін приїхав, вже маючи за собою десятирічний досвід плідної літературної діяльності, зі своєю сформованою ідейно-естетичною концепцією та світоглядною позицією. Після переїзду у Далмацію письменник на деякий час замовк. Перші роки на острові він вивчав нове середовище, шукав внутрішні зв'язки з ним та нові теми для своїх творів. І лише 1895 р. в словацькому збірнику "Літопис Живени" ("Letopis Živeny") вийшло друком оповідання "Перша сварка" ("Prvá zvada"). У творчості М.Кукучіна в 1896–1902 рр. звучали тільки хорватські мотиви. У перший період далматинської творчості прозаїк певною мірою повторює шлях, який уже пройшов від своїх літературних починань на батьківщині: пише нариси, ескізи, відтворює побут, інтер'єр, звичаї, традиції хорватів, але усе це вже становило не основу оповідань, а лише одну з сюжетних ліній. Так, якщо в перших своїх ескізах та картинах "На Андрія" ("Na Ondreja"), "Празник" ("Nody"), "Маї" ("Máje") основним для автора є реалістичне відтворення всіх традицій, пов'язаних зі словацькими святами, а люди лише допомагають авторові в цьому, то вже в картині "Щедрий вечір" ("Štedrý deň") з далматинського періоду головним героєм стає сам автор, на перше місце виходять його враження, роздуми, переживання. Традиції ж, пов'язані зі святкуванням щедрого вечора на острові, послужили передовсім для проведення паралелі між словацькими та хорватськими святами і підсилення ностальгії автора за рідною домівкою: "Сонце гріє, справді гріє, немає ні найменшого вітерця. Як повірити, що це є щедрий вечір? Де сніг, де далеч гір, посипаних свіжим снігом, де дзенькіт дзвіночків, який лунає зі шляху за санками, в яких їде панство в тяжких шубах з медвежої шкіри? Де хатинки білі, сховані під сніговою ковдрою?.. Це є мій Щедрий вечір. А це? Щось як Стрітіння з першим подихом весни..."⁴.

У період перебування на острові Брач М.Кукучін написав лише кілька оповідань: "Перша сварка" ("Prvá zvada", 1895), "Весілля" ("Svadba", 1896), "Парусник" ("Parník", 1896), "Щедрий вечір" ("Štedrý deň", 1896), "Балдо і компанія" ("Baldo et comp.", 1897), "Із записів мисливця" ("Z lovcových zapiskov", 1902) "Мішо II" ("Mišo II", 1902) та роман "Будинок над прірвою" ("Dom v strani", 1900–1904), який є найкращим зразком словацького літературного реалізму.

Роки, коли створювалися ці оповідання, були нелегкими для словацького письменника – він мріяв про повернення в Словаччину і через це тяжко пристосовувався до

⁴ Kukučín M. Svadba a iné rozprávky. Martin, 1942. S.101 (тут і далі переклади автора статті).

нових умов життя. Такий душевний стан автора віддзеркалено і в його новелах. Попри тугу за Словаччиною, в оповіданнях з хорватського життя на перший план виступають хорватські мотиви, а порівняння з Батьківщиною – на другому місці.

Спостерігаючи за природою, оточенням, людьми, автор мимоволі порівнює їх з рідним краєм, протиставляє реалії старого і нового дому: “Море чисте, прозоре, як татранське озеро – бачиш на дні кожний камінчик, кожне зернятко”⁵.

І все ж, незважаючи на всі відмінності, М.Кукучін з симпатією ставиться до острівного народу, який зберіг старі звичаї предків. Він знаходив чимало спільного між стилем життя словаків та хорватів. Так, в оповіданні “Із записок мисливця” автор проводить паралель між словацькими та хорватськими селянами, зазначаючи, що і тут, на острові, всі невдачі, які спіткали в даному випадку мисливців, пояснюються дуже просто – їм поробила стара Дандуля, і тепер уже немає жодного шансу що-небудь вполювати.

Характерною рисою новелістики М.Кукучіна далматинського періоду є її орієнтація на словацького читача, хоча темою і місцем дії була не Словаччина. Автор писав свої твори словацькою мовою, і всі вони виходили друком у словацьких виданнях. Він ніколи не випадав із словацького політичного і літературного контексту, постійно був у курсі всіх літературних подій на Батьківщині, листувався зі словацькими культурними діячами. Така орієнтація на словацького читача частково зумовила специфіку цих творів: автор знову повертається до старої манери створення композиції – частих відступів, які в згаданих творах служать для пояснення хорватських реалій, не відомих для словацького читача. Всі нові реалії М.Кукучін пояснює за допомогою відомих для словацького читача, постійно порівнює їх зі словацьким середовищем, часто згадує свою батьківщину.

В оповіданнях з хорватського життя автор детально описував місцевого селянина, і в цьому описі відчитується його ставлення до словацького селянина: “В нього чорні вуса, сам високий, здається ще вищим через те, що худий... Лише ноги не є довгими, як ви собі думаєте. А можливо, це оптичний обман, тому що постолі гарно пошиті, а не незграбні; навколо ніг немає стільки онуч, намотаних, як у наших оравців, лише шкарпетки, сплетені з домашньої вовни”⁶.

Усі оповідання М.Кукучіна з хорватського життя, є, власне, розповіддю про місцевих жителів. У його творах описано, як хорвати виглядають, як поводяться і живуть, яким є їхній дух, менталітет.

Завдяки такому способу письма М.Кукучін розкрив свій літературний талант – здатність до спостереження і перенесення побаченого на папір.

Проживаючи на острові Брач, словацький письменник часто описував свої враження від країни і її мешканців. Особливу увагу він приділяв звичаям, способу життя та мислення на острові, характеру та темпераменту людей.

У своїх творах М.Кукучін розкрив всю палітру людських почуттів та стосунків – від найдрібніших, щоденних, поодиноких до великих, загальних, універсальних. Це, зокрема, почуття самотності, закоханості, покинутості, стосунки між свекрухою і невісткою, батьком та сином чи двох закоханих. Він відчув душу хорвата, вникнув у тодішню політичну ситуацію в Далмації.

З оповідань М.Кукучіна дізнаємося про хорватів через гумористичні історії, великим майстром яких він був. У новелістиці найкращим засобом, за допомогою якого письменник викреслює читачеві характер хорватської людини, далматинця, є саме гумор:

⁵ *Kukučín M. Svadba a jiné rozprávky. S.87.*

⁶ *Ibid. S.145–146.*

“Дайте холодної води та кусок полотна. Після цих слів усе жіноче царство почало метушитися. В кімнаті створився гармидер, який щодалі то збільшувався. Поперекидали шухляди, полиці, кресенси, стільчики. Якось риється на ліжку і витягує щось з-під матраца”⁷.

Несподівано новою для М.Кукучіна виявилася природа. Описи природи не були характерними для попередніх періодів його творчості, але тут вони займають значне місце: “По узбіччях простягаються величезні смуги виноградників, і на полонині, по якій саме пролягає наша дорога. Тут ростуть оливи та інжир... За синьою смугою моря видніється кам’янисте Примор’я. По обидві сторони височіють велетенські скелі та брили, ніби суглоби людини худі, позбавленої руху. Його білий гребінь гостро викреслюється на чудовому тлі чистого блакитного неба”⁸. Але всі ці пейзажні замальовки М.Кукучін використовував передовсім для того, щоб на фоні природи увиразнити матеріально-психологічні характеристики людини.

Поступово в його оповіданнях змінюється зображення не лише середовища, а й самого героя, який здобуває право на свободу та індивідуальний розвиток. Людина добровільно відділяється від колективу і йде за покликом свого серця або за матеріальною незалежністю. Тому і в текстах цього періоду часто трапляються роздуми про сенс свободи, грошей, маєтку, про самостійний шлях до щастя. Центральна проблема більшості його далматинських оповідань – питання вибору. Так, в оповіданні “Перша сварка” молодий газда Зане постає перед проблемою: купити виноград та в разі вдалого продажу вина отримати прибуток чи не ризикувати всім своїм майном. Петар з твору “Весілля” не може вирішити дилеми: залишитися, згідно з традицією, після одруження жити вдома з батьками чи пробувати самому будувати своє житло і своє життя.

“Активним елементом стає нове середовище. Літературний персонаж вже не піддається зовнішнім чинникам, які порушують зв’язки, але сам є причиною їх порушення. Людина як чинник дії перестає бути ліричним суб’єктом, повністю залежним від епічного об’єкта – середовища. Стає його повноправним, активним членом, його невіддільною частиною. Літературний герой вже не є пасивним відображенням середовища і традиції”⁹.

Власне ці рефлексії про самотність, кохання, подружжя, самостійність, дилему вибору власного шляху в житті в далматинських оповіданнях є частково відбиттям проблем самого автора. Автобіографізм новелістики з брачського періоду підсилюється образом головного героя – у більшості творів ним виступає лікар, тобто сам автор. Так, в оповіданні “Щедрий вечір” лікар розповідає про один із візитів до хворого, при цьому він описує далматинську природу, роздумує про долю хорватського народу: “Їх батьківщина така гарна, багата на красу, на жаль, тільки на красу природи. В усьому іншому така занедбана, осиротіла, відстала, бідна, що її сини, щоб змогти вижити, мусять брати в руки тяжку палицю емігранта...”¹⁰.

Розчаруванням і смутком пронизане й оповідання М.Кукучіна “Мішо II”, яке є найцікавішим твором цього періоду. Головними героями тут є лікар (тобто сам автор) та його наймит Леше. В оповіданні письменник багато роздумує над становищем пана і слуги та над тим, що їх розділяє. Болючою для Кукучіна є проблема соціальної нерівності: “Близькість села поставила між двома філософами суспільний бар’єр і розділи.

⁷ Kukučín M. Svadba a iné rozprávky. S.81.

⁸ Ibid. S.99–100.

⁹ Čepan O. Kukučínové epické istoty, Bratislava, 1972. S.92.

¹⁰ Kukučín M. Svadba a iné rozprávky. S.108.

Бідний Леше з відмінного філософа знову перетворився у лікарського наймита, простого погонича”¹¹. “Мішо П” – останнє оповідання брачського періоду.

У далматинських оповіданнях нема моралізаторських повчань, наявних у попередніх творах письменника. Їх місце і функцію посідають спогади. І це тому, що “творчість М.Кукучіна не була лише копією світу, об’єктивним поглядом на нього. Його об’єктивний образ є наслідком суб’єктивної боротьби та підходу до речей, наслідком пошуку відношень та зв’язків між суб’єктом, що його творив? та реальністю, в якій він жив. У його творах ясеновського та празького періодів йшлося про пошук морально-філософської платформи, тому й авторські рефлексії мали інший характер. У далматинських оповіданнях на перше місце виходять саме пошуки зв’язків з новим середовищем та переоцінка зв’язків зі Словаччиною”¹². Саме тому авторові постійно потрібно порівнювати з минулим. Саме тому авторські рефлексії часто мають форму спогадів.

На окрему увагу заслуговує мова творів М.Кукучіна, в основі якої лежить розмовна лексика, яка з погляду літературної традиції і загальних тенденцій розвитку вважалася периферійною. Автор зробив розмовну мову підґрунтям свого мистецького методу. Елементи розмовної словацької мови письменник інтенсивно використовував в оповіданнях періоду перебування в Словаччині, а в творах, написаних під час навчання в Празі, натрапляємо на елементи чеської мови. В оповіданнях з Далмації знаходимо багато хорватських мовних елементів. Цікавим фактом є те, що вживання хорватизмів в оповіданнях з острова Брач є набагато частішим, ніж вживання словацьких та чеських розмовних виразів у попередні періоди творчості. Окрім того, хорватські мовні елементи, вжиті в контексті літературної словацької мови, більш помітні і виразні, ніж оравські діалектизми в однаковій позиції.

Таке вживання різних мовних елементів у творах М.Кукучіна свідчить про здатність письменника до спостереження того, що його оточує, як в абстрактній площині, якою є мова, так і в конкретних проявах – природа, люди.

Велику кількість хорватизмів в далматинській прозі М.Кукучіна можна пояснити його прагненнями якомога краще ознайомити словацького читача з життям та мовою в Далмації. А також тим, що письменник, приїхавши на острів, почав активно вивчати хорватську мову, що й позначилось на його творах. Цікаво, що вже у пізніших працях кількість хорватизмів значно зменшилася. Для прикладу – в оповіданні “Перша сварка” налічується близько 200 хорватизмів, тоді як в останньому оповіданні цього періоду “Мішо П” – менше 30 хорватських слів та виразів. З часом М.Кукучін, мабуть, зжився з новим середовищем і з хорватською мовою, так що хорватські мовні елементи для нього як письменника у процесі змалювання далматинського середовища стали менш цікавими. Окрім того, вживання їх у пізніших творах є значно вдалішим, тому й художній рівень цих творів вищий.

Привертає увагу такий момент: у ранніх творах М.Кукучін часто пояснює незнайомі слова, що, з одного боку, сприяє більшій зрозумілості та доступності тексту, а з другого – такі його тлумачення роблять текст важким і перевантаженим. Цікавим також є те, що М.Кукучін орієнтувався на читачів, які читали його попередні твори далматинської тематики, оскільки хорватизми, які він використовує, наприклад у творі “Перша сварка”, в пізніших оповіданнях чи романах вже не пояснюються.

¹¹ Ibid. S.166.

¹² Noge J. Martin Kukucin tradicionalista a novátor (život a dielo 1860–1907). Bratislava, 1962. S.217.

Як уже зазначалося, найкращим оповіданням, що містить опис хорвата, є “Мішо П”. Цей твір відзначається і найкраще введеними в текст поясненнями хорватизмів. Наприклад:

“Поклич мені Леше! – Наказує йому лікар...
 З ‘живом’ чи без?
 З ‘живом’.
 Добре.
 І після цих слів відскочив від вікна”.

‘Живо’, за словником Данічіца, означало би будь-яку тварину. На нашому ж острові ‘живо’ означає коня, мула, тобто кожну тварину, за допомогою якої можна пересуватися, крім осла, який чомусь називається досить дивно – ‘товар’¹³.

При мінімальних відмінностях у вимові і написанні словацьких та хорватських слів автор навіть не дає перекладу. Така подібність хорватських і словацьких слів викликає в читача і значеннєві асоціації. І, відповідно, уможливує вживання певних хорватизмів без супроводжуючих пояснень: “У цій спілці ‘penzistov’ головним є наш Боре”¹⁴.

Однак у творах М.Кукучіна значно більше таких хорватських слів, написання яких дуже відрізняється від словацького. Не допоможе навіть хорватсько-словацький словник. Йдеться про слова ікавського діалекту хорватської мови. Розмовна мова мешканців острова Брач переповнена запозиченнями з італійської: “Боже, прости! – шукають ‘sekiny’ (дукати)”¹⁵.

Як М.Кукучін дає пояснення? Для прикладу візьмемо оповідання “Перша сварка”, де кількість хорватизмів надзвичайно велика. На початку оповідання хорватизмів найбільше. Поступово їх кількість зменшується. Можливо, саме тому спочатку відчувається дуже сильна далматинська атмосфера, а пізніше важко позбутися відчуття, що йдеться про оповідання зі словацького середовища. Перші сторінки твору переповнені хорватськими словами і майже всі вони відразу пояснені за допомогою прямого перекладу на словацьку, який дано в дужках або через тире чи кому: “Наша ‘obcina’ (міський дім) є одноповерховою будівлею, дуже, дуже простою. Тиха та мертва, ще й ‘škure’ (віконниці) прикриті”¹⁶.

Деякі хорватизми автор також перекладає на словацьку, однак не дає їх у дужках, а після хорватського слова за допомогою частки *тобто*: “Єла дійсно є жінка ‘vtiedna’, тобто швидка, роботяща, справжня господиня”¹⁷; або пояснює значення слів за допомогою опису: “Перед пивницею на гладкій долівці з білого каменя стоїть ‘turaň’ – на ньому чавлять виноград”¹⁸.

Ще одна особливість новелістики М.Кукучіна далматинського періоду полягає в тому, що всі хорватизми, які трапляються в тексті перший раз, автор подає в лапках, а наступні – без лапок і так вони стають органічною складовою тексту твору. Наприклад: “Тут ‘čauš’ (міський слуга) відхилив віконницю і кричить з-під неї на ‘riacu’ (площу)... Прийшовши на п'яцу, зупинився, приклав долоню до уст, глибоко вдихнув і прокричав...”¹⁹.

У своїх творах цього періоду М.Кукучін продовжує використовувати розмовну мову – і словацьку, і хорватську. Саме тому в його новелістиці часто трапляються не лише окремі діалектизми, а й прислів'я, приказки, уривки народних пісень: “Jadna ti je svaka

¹³ Kukučín M. Svadba a iné rozprávky. S.132.

¹⁴ Ibid. S.57.

¹⁵ Ibid. S.11.

¹⁶ Ibid. S.53.

¹⁷ Ibid. S.8.

¹⁸ Ibid. S.58.

¹⁹ Ibid. S.56.

majka (úbohá je každá mat')” (бідною є кожна мати); “Dig je rd'av drug (dlh je zlý priateľ)” (борг – поганий приятель).²⁰

Попри вказані відмінності у творах М.Кукучіна брачського періоду, письменник надалі дотримується основних постулатів своєї творчості. Загальними та незмінними рисами його творів залишається багата галерея героїв, перевага соціальної проблематики над національною, гумор, віра в добре начало кожної людини. Свої твори він будував на основі ідейно-мистецької концепції про гармонію життя і мріяв, “щоб був спокій та тишина. Щоб дихали миром і тишею це море і ця добра матінка земля”²¹. Сучасники вважали його добродушним гумористом, і лише пізніше критики усвідомили всю складність його творів, а також відчули тони, якими М.Кукучін як класик періоду словацького реалізму сигналізував прихід нових літературних епох.

Хоча половину свого життя М.Кукучін провів між хорватами, він завжди залишався вірним Словаччині. Контакти з батьківщиною шляхом листування, отримання словацьких часописів уможливили його тісний зв'язок з політичним і культурним життям Словаччини. А публікування в словацьких журналах художніх творів сприяло тому, що він надалі залишався одним із найуспішніших словацьких прозаїків. М.Кукучін знав хорватську літературу, був знайомий з хорватськими письменниками, досконало володів хорватською мовою, але активним діячем хорватського культурного та літературного життя він не став. Це й сам письменник неодноразово зазначав у своїх творах: “...інша частина кімнати не викладена ні мозаїкою, ні дубовими дошками; не є землею чи глиною замазана, як у наших хатинах”²². І далі в цьому ж творі: “У вівторок увечері пішов Петар на гору – так вони називають виноградники, пасовища”²³. (підкреслення автора статті).

Хорватам не вдалося втягнути М.Кукучіна в свою літературу, зате вони ввійшли в його, ставши героями найкращих творів словацького письменника. Хочемо ще підкреслити, що хорватські мотиви в творах автора не є впливом хорватської літератури – вони запозичені з життя, тобто це життєві, а не компаративно-літературні мотиви.

За це століття хорвати про М.Кукучіна забули. Хоча він у своїх творах увіковічнив душу хорватського народу, а сам неодноразово стверджував, що “якби не був словаком, то хотів би бути хорватом”.

THE CROATIAN MOTIVES IN THE MARTIN KUKUCHIN'S SHORT STORIES

Yuliya BILAS

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology*

In the suggest article done attempt to analyse the Martin Kukuchin's short stories of the period of its finding on island Brach when over its creativity is dominated with the Croatian subjects is made. Thus the basic attention is concentrated on distinction between stories with the Croatian motives and early products of the writer.

²⁰ Ibid. S.59–60.

²¹ *Kukučín M. Svadba a iné rozprávky. S.148.*

²² Ibid. S.10.

²³ Ibid. S.17.

Key words: a short story, realism, the Slovak literature, the Croatian motives.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2007
Прийнята до друку 27.12.2007